

Այս անուններն անշուշտ գաղութի մի փոքր մասն են միայն ներկայացնում: Բացի դրանից, Պատմութեան ընթացքում մենք կը տանք ուրիշ անուններ եւս:

Հայոց գործունէութիւնն եւ նոյն իսկ գոյութիւնը դադարում են երբ սկսում են ԺԸ. դարի վերջն եւ ԺԹ. դարի սկիզբը Նապոլէոնեան շրջանի պատերազմները: Ֆրանսական բանակը գրաւում է Ամստերդամն եւ ապա ամբողջ Հոլանդան միացնում Գաղղիային: Ամստերդամ այդպիսով կորցնում է բոլորովին իր նաւագնացութիւնն եւ իր առեւտրական կենտրոնի դերը: Պատերազմի երկար տեւողութիւնը, յարաբերութիւնների դժուարութիւններն եւ կեանքի ու ինչքի ընդհանուր վտանգը բոլորովին կղզիացնում են Ամստերդամը: Այլ եւս ոչ մի նաւ չէր մտնում ներս. նաւահանգիստն ամացել էր եւ քաղաքը սկսել էր դատարկուել: Նոյն իսկ տեղացի հոլանդացիք հեռանում էին: Այդ վիճակը ամէնից աւելի փնասեց Հայ գաղութին, որի գոյութիւնը հիմնուած էր բացառապէս քաղաքի նաւագնացութեան եւ առեւտրի վրայ: Գործերի դադարման, յարաբերութիւնների անջատման պատճառով, Հայերը հետզհետէ հեռացան Ամստերդամից եւ ցրուեցան զանազան տեղեր: Գաղութը վերջացաւ: Երբ Հոլանդան իր անկախութիւնը վերստին գտաւ եւ քաղաքն իր գործունէութիւնը վերսկսեց, այլ եւս Հայ համայնք չկար: Հինքը հեռացած էին, իսկ նորեր այլ եւս չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 Հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 Հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 Հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 Հայ չեկան:

Ամստերդամից շոգենաւով կէս ժամ հեռու, Ամստէլ գետի վրայ կայ մի փոքր քաղաք՝ Onde Kerk (Հին Եկեղեցի) անունով, որի գերեզմանատան մէջ մնում են իւրեւ անցեալի յիշատակ մի քանի Հայ տապաններ, որոնց մէջ հանգչում են այս երբեմնեայ նշանաւոր գաղութի մնացորդները...

Իսկ բուն երկրացիք, հոլանդացիք ի՞նչ հայեացք ունին այն Հայ գաղութի մասին, որ 2 դար ապրել է իրենց մէջ եւ քաղաքական անշուշտ պարագաների բերմամբ ստիպուած է եղել թողնել ու հեռանալ: Անանուն բայց շատ իրազեկ մի յօդուածագիր, Ամստերդամի կարեւոր

մի շաբաթաթերթում պատմում է Հայոց գործունէութիւնը՝ «Հայ եկեղեցին եւ համայնքը» (Ամստերդամում) վերնագրով գրուածքում եւ այս գաղութիւնն է անում:

«Հայ համայնքի պատմութիւնը մի ոսկեայ էջ է Ամստերդամ քաղաքի գրքում»¹:

(Շարունակելի:)

ՍԱՐԴԻՍԵՆ

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՅՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

(Շարունակութիւն:)

Թ.

29. — Այս տեղ ստիպուած ենք փակել մեր խորհրդածութիւնները Հայ գիտական լեզուի արդի վիճակին մասին, ի հարկէ միայն այն ճիւղերուն՝ որոնք հոս զմեզ կը շահագրգռեն: Կը կրկնենք (Հմտ. § 2) մենք նպատակ չունենք քննադատել ոչ այս եւ ոչ այն երկը, զորոնք ի նկատի առինք եւ որոնք յիշուեցուն այս կամ այն տեսակետով: Ընդարձակ երկերով ալ, — առանց յիշելու ուրիշները, — տեսանք թէ սրբափխառնակ է տակաւին մեր լեզուին վիճակը, եւ թէ սրբափխառնակ ենք՝ վերջնական եւ ամէնէն ընդունուած ձեւէն, որուն հասնելու է օր մը գիտական Հայ լեզուն ալ: Այս էր զլսուող նպատակը մեր քննադատութեանց ու խորհրդածութեանց: Երբ զարգացման պէտք եղած աստիճանին հասնին օր մը պետական հաստատութիւնները՝ գիտական ամէն ճիւղերով ու իրենց աշխատանքներով, երբ զարգանայ մեծ ճարտարաբանութիւնը, եւ երբ ասոնք ի հարկէ ոչ թէ քանակի ու ծաւալի, բայց կատարելութեան կողմանէ մրցիլ կարենան եւրոպական գիտութեան եւ ճարտարաբանութիւն հետ, այն ատեն միայն մեր գիտական լեզուն կրնայ իւր վերջին միաձեւ կատարելութեան հասնիլ: Թէ երբ պիտի գայ այս օրը՝ չենք գիտեր: Դժբախտաբար մեր հայրենեաց անապատացմամբ, Հայ ցեղի անճիտման փորձէն ետքը մնացորդներուն

¹ De Amsterdammer շաբաթաթերթ, 14 Օգոստոս 1887:

իսկ վայրափառին ցրուելով, մեր մերձաւոր ապագան մօայլ է նաեւ գրականութեան եւ լեզուի զարգացման տեսակիտով, — յուսանք միայն կարճ ժամանակի համար: Ունինք անդին ի հարկէ ստուար հայութիւն մը Հայաստանի եւ յարակից երկիրներուն մէջ: Բայց այն տեղ — ի կովկաս, — գոնէ մինչեւ այժմ լեզուի տեսակիտով բոլորովին տարբեր ընթացքի մը հետեւած են: Սակայն մենք այս ամէն անցաւոր երեւոյթ կը նկատենք: Ինչպէս հոն ունեցանք — հակառակ յիշեալ ուղղութեան — մաքուր հայերէնով մեծ գրականութիւն մը, նոյնպէս ապագային կը սպասենք հայ լեզուի մեծագոյն զարգացման՝ նոյն իսկ Պետութեան մը եւ պետական լեզուի գոյութեամբ, որչափ ալ սահմանափակ ըլլայ այն, եւ որչափ ալ միջոց մը փորձեր ըլլան ուրիշ ուղղութեամբ, նաեւ տարօրինակ ուղղադրութեամբ եւ նմաններով: Հայ լեզուն պիտի յաղթէ ի վերջոյ այս խոչընդոտներուն:

* * *

Յընթաց գրութեանս ստացանք այլ եւ այլ նամակներ, որոնք կը թելադրէին մեզի գիտութեանց ուրիշ ճիւղերու եզրներ ալ նկատի առնել: Թէպէտ եւ այս ամէնը մեր սահմանափակ ծրագրէն դուրս կը փնտրէր, սակայն քանի որ մտադիր էինք քննադատել հայ պետական հրատարակութիւնները լեզուական տեսակիտով՝ ասով կատարած կ'ըլլայինք մասամբ արտայայտուած բաղձանքները: Դժբախտաբար ստիպուած ենք հրաժարիլ ծրագրուած ընդարձակ այս քննադատութենէն, եւ կը շատանանք միայն քանի մը գիտողութիւններով: Մեր առջեւ ունինք պետական հրատարակութեան բաղձաթիւ երկեր, որոնք լոյս տեսած են Երեւանի համալսարանի ուսուցիչներու աշխատութեամբ իբր գառազրքեր՝ այլ եւ այլ ծաւալով ձեռնարկներ: Նախ զարմանքով կը դիտենք որ այս ամէնը — բաց ի նոր ուղղադրութենէ, որով նաեւ ամենաընտիր գործեր Հայաստանի սահմաններէն դուրս՝ կը փնտրեն անմատչելի հասարակութեան — հրատարակուած են ոչ թէ բուն տղադրութեամբ, այլ աւելի կամ նուազ յաջող վիճագրութեամբ եւ այլ եւ այլ խմորատպութիւններով. տարօրինակ է այս մանաւանդ այն երկերու մասին, որոնք սերունդերու համար կը հրատարակուին եւ որոնց կրկին տպագրութիւնը դժբախտաբար շատ ցանցաւ կը դիպի. այսպէս օրինակի համար Երեւանի համալսարանին թիւ 10 «ապակեփայլ» կը կրէ Աճառեանի տարիներու աշխատութեան արդիւնք ստուար երկը՝ «Հայերէն արմատական բառարան»¹, որ ինչպէս պատիւ կը

բերէ հեղինակին, նոյնպէս պատուաբեր կրնար ըլլալ եւ հրատարակութեան: Աւելի հասկանալի էր, երբ ձեռնարկ մը կը հրատարակուի իբր առժամանակեայ «ձեռագրի իրաւունքով», այսինքն երբ կը պարունակէ հեղինակի մը կարգացած դասախոսութիւնները, որոնք վերջնական հրատարակութենէ յառաջ կը կարօտին դեռ կոկուելու: Այսպէս «ձեռագրի իրաւունքով» հրատարակուած է Տեր. Պոլոսեանի ընդհանուր կենդանութեան Ա. պարկը՝ Բջջաբանութիւնը²: Անցողակի նկատենք որ այս երկը լեզուի տեսակիտով լաւագոյններէն է: Բաց աստի բաղձութիւն մը ուրիշ երկեր, թարգմանութիւններ միայն եւրոպական հեղինակներու գործերէն, եւ այն դժբախտաբար ինչպէս յայտնի կ'երեւայ, ոչ ուղղակի հեղինակներու գործերէն, այլ միջնորդութեամբ ռուսերէն թարգմանութեանց, այսպէս Դ. Յակոբջանեանի թարգմանութիւնը Պրոֆ. Մեշչերսկի, Տեսական մեքանիկ³: Այսպիսի երկերու մէջ բնականապէս լեզուի տեսակիտով փոքր բառամթերքի մը պէտք կայ եւ սակայն յիշեալ այս երկը շատ աւելի նուազ գոհացուցիչ է լեզուի տեսակիտով. տասնեակ տարիներ յառաջ հրատարակուած նման երկեր լաւագոյն բառամթերք մը կը բովանդակեն: Լեզուի տեսակիտով աւելի լայն քննադատութեան առիթ պիտի տար մեզի նոյն հեղինակի թարգմանած «Ֆիզիկի հիմունքները»⁴: Մենք առիթ ունեցանք Յակոբջանեանի ամբողջ թարգմանութիւնը համեմատելու գերմաներէն բնագրին հետ⁵, որ իր նորագոյն հրատարակութեամբ շատ մեծ տարբերութիւններ կը ներկայացնէ ռուսական այն բնագրէն, որմէ թարգմանուած է: Այս տեղ կը զեռան այնպիսի օտարաբանութիւններ, որոնք լիովին աւելորդ էին, քանի որ կէս դար եւ շատ աւելի յառաջ արդէն այս օտարութիւններուն բուն իսկական հայերէնները ծանօթ էին եւ գործածական: Բերենք քանի մը օրինակ յիշեալ օտարաբանութիւններէն էլ: Երաշտ, վեկոր, ֆելեպիտ, մոլեպ ստապիստակ, տեմպերատուր, բարոմետր, ֆորմալ, պարաբոլ, էներջիւ, ցենտրիֆուգ, մալիտոտ, բեպոցած, մոդուլ

տական բառարան: Գրեց Հ. Աճառեան, Երեւան, Համալսարանի Ազգականագիտ. 10 (1926): Armenisches ethymologisches Wurzelwörterbuch von H. Adjarian, Ա — Աշխարհայ

¹ Աւեփէ Տեր. Պոլոսեան, Ընդհանուր կենդանաբանութիւն, պրակ Ա. Բջջաբանութիւն եւ հարակից խնդիրներ, 53 նկարով, պետական հրատարակութիւն No. 61 Երեւան 1923, էջք IV + 136:

² Պրոֆ. Մեշչերսկի, Տեսական մեքանիկ, Մասն Ա, Երեւան 1923, էջք 136:

³ Հրարկ. Երեւան 1923, էջք 368:

⁴ Grundriss der Physik, von Dr. W. Guttman, 13. bis 16. Auflage, Leipzig 1918:

¹ Հրատարակութիւն Հայաստանի Խ. Ս. Հանրապետութեան, պետական հրատարակութիւն «Հայերէն արմատ-

ծիւղը¹, այն ատեն իրը կը յանգի այն կէտին, որ այս յանձնաժողովի կողմանէ հրատարակուի այնպիսի բառարան մը, ինչպիսի է, օրինակի համար, գաղղ. Ակադեմիայի բառարանը՝ գաղղ. լեզուի համար: Այս աշխատանքն սակայն երկարագոյն ժամանակի կը կարօտի եւ է հետեւաբար անգործնական մեզի եւ մեր յաջորդ սերունդին համար: Ներկայիս կարելի է միայն հրատարակել փոքրիկ բառացանկեր գիտութեանց այլ եւ այլ ծիւղերու համար, կարեւորագոյն հարցն է սակայն բառացանկերու ճշգրիտ ու ընտրելագոյն կազմութիւնը, զոր ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել արեւմտահայ ընդարձակ գրականութիւնը, որ դարէ մը ի վեր ստեղծագործած է ընտրելագոյն հայաշունչ բառամթերք մը գիտութեանց իւրաքանչիւր ծիւղին համար: Առանց արեւմտահայ անցեալ եւ ներկայ գրականութեան մատակարարած բառամթերքին օգտագործման կը կարծենք թէ կարելի չէ որ բարեյաջող ելքի մը յանգին նոր ձեռնարկները մեր գիտական լեզուն զարգացընելու եւ հիմնաւորելու:

(Վերջ:)

Հ. Յ. ՏԱՇՇԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԻ ՕՐԱԳՐԻՑ

(Շարունակութիւնն աւելի:)

Ե.

ԵՐԵՒԱՆԸ ՍԵՐԵՍՈՒ «ՊԵՏՄՈՒԹԵԱՆ» ՄԷՋ

Հայ պատմագիրներից Երեւանի անունն առաջին անգամ տալիս է Սերէոսը Է. դարում: Պատմելով արաբացւոց առաջին արշավանքներից մէկի մասին, որ տեղի է ունենում Թէոդորոս Ռիտունու ու Ներսէս Շիրոզի ժամանակ, նա տալիս է արաբական զորաշարժի ընդհանուր պատկերն այս խօսքով.

«Եկն զօրն Իամայէլի, եւ բաժանեցան յերիս. առաջ մի յԱյրարատ, առաջ մի ի Սեպհական գնդին կողմանս եւ առաջ մի յԱղուանս»: ²

¹ Որու պաշտօնական կանոնագրութիւնը տես Խորհրդային Հայաստան, 1925, Թ. 26 (= 1079):

² Սերէոսի եպիսկոպոսի «Պատմութիւն ի Հերակլէոս» Թիֆլիս, 1912, էջ 188:

Արաբական բանակը բաժանուում է երեք զօրասիւնի. սրանցից մէկը գնում է Այրարատ, երրորդն՝ Աղուանից աշխարհ, իսկ երկրորդն՝ «Ի Սեպհական գնդին կողմանս», որն, ինչպէս տեսել ենք Վասպուրականն էր:

Այրարատ ու Աղուանից աշխարհ գնացած «առաջ»ների կամ զօրասիւնների մասին Սերէոսը իւր ասելիքն աւարտում է հետեւեալ կարճագոյն հատուածով.

«Իսկ այն զաւրն, որ ի կողմանս Այրարատեան, եհար սրով մինչ ի կողմանս Տայոց, Վրաց եւ Աղուանից, առ զաւար եւ զգերութիւն եւ եկն էանց ի Նախճաւան առ այն զաւր, որ մարտ եղեալ կուէին ընդ բերդին Նախճաւանի, բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ գնա: Առին զբերդն Խրամայ եւ սատակէին զնոսա սրով եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին»: ¹

Աւելի երկար խօսում է Սերէոսն այն «առաջ»ի կամ զօրասիւնի մասին, որ ուղարկուած էր «Ի կողմանս Սեպհական գնդին»: Այստեղ մանրամասն պատմում է մանաւանդ Արծափի կռիւն ու առումը, որ մէջ չենք բերում մեր նիւթի տեսակէտից անկարելորդ լինելու պատճառով: Սակայն շատ հետաքրքրական է Սերէոսի պատմութեան այն հատուածը, որ պատմում է գէպըբը մինչեւ Արծափի կռիւն:

«Արդ, որք ի կողմանս Սեպհական գնդին, արշաւեալ սիոնեցան եւ հարեալ զամենայն կողմանս զայնոսիկ սրով սուսերի՝ առին զաւար եւ զգերութիւն: Եւ եկին ժողովեցան ի յԵՐԵՒԱՆ եւ մարտեան ընդ բերդին եւ ոչ կարացին առնուլ: Եկին ի յՈրդասպու եւ ոչ նմա ինչ կարացին առնել: Գնացին անտի եւ բանակեցան յԱրծափս՝ հանդէպ բերդին առ ջրովն: Եւ սկսան պատերազմիլ ընդ բերդին»: ²

Այս հատուածում, որի վրայ մինչեւ այժմ ուշադրութիւն չեն դարձրել բանասէրները, զարմանալի է Երեւանի յիշատակութիւնը: Արաբ զօրքերը զայիս են «Ի Սեպհական գնդին կողմանս», եւ այստեղ յանկարծ . . . «Ժողովեցան ի յԵրեւան եւ մարտեան ընդ բերդին . . .» Ո՞րտեղից ո՞րտեղ: Ինչ էլ որ ընդունենք կողմն Սեպհա-

¹ Սերէոս, էջ 191:

² Սերէոս, էջ 188-189: